

SIKIYÖNETİM UYGULAMALARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER (1971-1973) EVALUATIONS ON STATE OF SIEGE APPLICATIONS (1971-1973)

Mustafa SALEP*

Öz

Sıkıyönetim, birey özgürlüklerini belirli ölçülerde kısıtlamakla birlikte, devletin bekasına yönelik yıkıcı faaliyetlerin bertaraf edilmesi açısından kanuni sınırlar içerisinde geçici bir süre ilan edilmesi olağan karşılanabilir. Makalenin başlangıç kısmında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne uzanan süreçte örfi idare ve sıkıyönetim uygulamalarının tarihi serüveni ile 1940'tan 1971 yılına kadar yaşanan sıkıyönetim süreçleri özetlenmiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra sıkıyönetim ilanına giden olaylar incelenmiş, sıkıyönetim kapsamında gerçekleştirilen tutuklamalar ve yargılamalar değerlendirilmiştir. Çeşitli toplumsal olaylara karıştığı tespit edilen kuruluşlar bu dönemde kapatılmış, mevcut rejim için tehdit oluşturduğu düşünülen yayınlara el konulmuştur. Sıkıyönetim sürecinin kanuni çerçevesini belirleyen Sıkıyönetim Kanunu, Örfi İdare Kanununa göre sıkıyönetim komutanlıklarına daha geniş yetkiler tanımaktadır. Erim Hükümeti başlangıçta sıkıyönetimi kabul etmemiş, ancak dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle sıkıyönetimin ilanını kabul etmek zorunda kalmıştır. Özetle bu makalede, Türkiye tarihi için önemli bir kavşak noktası olan 12 Mart sonrası sıkıyönetim döneminin bir kısım siyasi ve sosyal konuları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sıkıyönetim, Erim Hükümeti, Tutuklamalar, Sıkıyönetim Mahkemesi, 1971- 1973.

Abstract

Together with limitation of individual freedoms in certain aspects, State of Siege can be considered as normal temporarily in order to prevent the activities threatening the state's perpetuity. In the introduction part of the article, historical adventure of martial law and state of sieges were summarized from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey and state of siege processes from 1940 to 1971 were shortly evaluated. After the March 12 Memorandum, the incidents leading to state of siege declaration were analyzed and detentions and trials in the scope of martial law was evaluated. The institutions identified that involved in various social riots were shut down and publications that is perceived as a threat to the current regime were confiscated. Also the Martial Law which is determining the limits of state of siege process was evaluated in this article. Comparing to Martial Law, the new State of Siege Law has given wider authorities to the State of Siege Commanderships. To sum up, in this article it was evaluated one of the important turning points in History of Turkey, Post March 12 Memorandum period's some political and social subjects were evaluated.

Keywords: State of Siege, Erim Government, Arrests, State of Siege Court, 1971- 1973.

Giriş

Devletler iç ve dış güvenliklerini tesis etmek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapmışlardır. Olağanüstü süreçler de bu düzenlemelerde yerini almıştır. Osmanlı Devleti döneminde, devletin karşı karşıya kalabileceği olağan dışı dönemler 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 113. maddesi ile ortaya konulmuştur. Burada ülkenin herhangi bir yerinde ihtilal ve benzeri olayların zuhur etme emarelerinin görülmesi durumunda hükümetin geçici olarak "idare-i örfiye" ilan edebileceği vurgulanmıştır (Kili-Gözübüyük, 2006: 50). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de örfi idare zamanları Anayasada belirtilmiştir. 1924 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) 86. maddesinde; harp halinde veya harbi gerektirecek bir durumda, isyan zamanlarında veya vatan ve cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve fiili bir teşebbüs durumunda İcra Vekilleri Heyetinin bir ayı geçmemek üzere "idare-i örfiye" ilan edebileceği ve bunun da Meclisin onayına sunulacağı hüküm altına alınmıştır (Kili- Gözübüyük, 2006: 146- 147). Bu hükümler, örfi idarenin anayasal bir dayanağının olduğunu göstermektedir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan örfi idarenin detaylı bir şekilde ortaya konulması kanuni düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet döneminde kabul edilen ilk sıkıyönetim kanunu, 25 Mayıs 1940 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 3832 sayılı "Örfi İdare Kanunu" olmuştur (Resmi Gazete, 25 Mayıs 1940: 13857; Üskül, 2006: 105; Üskül, 1989: 20). Bu Kanun ile örfi idarenin ilan edileceği alanlarda askeri makamlara önemli oranda yetki tanınmıştır. Bu çerçevede; meskenlerde ve işyerlerinde gece veya gündüz arama yapma, şüpheli kişilerin örfi idare muntikasından çıkarılması; silah, patlayıcı ve gaz bombası gibi aletlerin toplanması, gazete ve kitap gibi matbuaların basım ve neşrinin yasaklanması, telgraf ve mektup üzerinde sansür uygulanması, kapalı ve açık alanlarda yapılan toplantıların yasaklanması, cemiyetlerin faaliyetlerinin durdurulması, umuma açık yerlerin kontrolü ve kapatılması, vatandaşların

* Dr., Şube Müdürü, Sağlık Bakanlığı, Talas-Kayseri, mustafasalep1980@gmail.com

geceleeri sokaklarda dolaşmalarına dair yasak getirilmesi tanınan yetkilerden bazılarıdır (Resmi Gazete, 25 Mayıs 1940: 13857).

1942 yılı Mayıs ayında Örfi İdare Kanunu'nun 7. maddesinde yapılan değişiklikle, örfi idare ilan edilen yerlerde askeri makamların koydukları tedbirlere aykırı hareket edenler ve emirlere itaatsizlik gösterenlere Türk Ceza Kanunu'nun 526 ve 528. maddelerinde yazılı cezaların üç mislinin uygulanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, örfi idare muntikasından çıkarılanların izinsiz aynı muntıkaya girmeleri durumunda bir yıldan üç yıla kadar sürgün cezası verileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 11 Mayıs 1942: 2829). Örfi idare veya sıkıyönetim olarak adlandırılan dönemlerde basın da, yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Bazı olaylara ait resmi bildirimler dışındaki haberlerin yayınlanması veya fotoğraflarının basılması yasaklanarak bu dönemlerde basın kontrol altında tutulmak istenmiştir (Üskül, 1989: 110). Nihayet, Örfi İdare Kanunu ile sıkıyönetimin ilan şartları ve usulleri belirlenmiş ve sorumluların yetkileri ortaya konulmuştur. Bu Kanun, 1971 yılında çıkarılacak olan Sıkıyönetim Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.

1. 1940'tan 1971 Yılına Kadar Örfi İdarenin Tarihi Seyri

Cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde örfi idarenin (sıkıyönetim) ilan edildiğini görmekteyiz. 1940 yılı Mayıs ayında çıkarılan Örfi İdare Kanunu'ndan sonra İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde örfi idarenin ilan edildiği anlaşılmaktadır (Resmi Gazete, 4 Kanunuevvel 1940: 126). Bakanlar Kurulu'nun 20 Kasım 1940 tarihli kararında, "umumi siyasi vaziyetin gösterdiği lüzum ve icaplar" nedeniyle bahsi geçen altı vilayet için bir ay süre ile örfi idare teklif edilmiştir. 25 Kasım'da TBMM'ye getirilen bu tezkereye yönelik herhangi bir konuşma talep edilmemiş ve tezkere ittifakla kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1940: 52). Hükümetin bu vilayetlerdeki örfi idareyi üç ay daha uzatma teklifi, 20 Aralık 1940'ta TBMM'de görüşülmüş ve yine herhangi bir konuşma gerçekleşmeden ittifakla tezkere kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1940: 103). Altı vilayette ilan edilmiş olan örfi idarenin süresi bittikçe uzatılmış, 26 Haziran 1944 tarihinde ise altı ay daha uzatma gerçekleşmiştir (Resmi Gazete, 29 Haziran 1944: 7197).

28 Mayıs 1947 tarihine gelindiğinde TBMM'de yapılan görüşmede, altı vilayette 23 Haziran 1947'de bitecek olan sıkıyönetim konusu konuşulmuştur. Daha önceki yıllardan farklı olarak sıkıyönetimle ilgili; Suphi Batur, İsmail Hakkı Çelik, Vehbi Kocagüney, Nuri Köni, Reşad Aydın, Ali Rıza Esen, Şefik Tugay, Fuad Hulusi Demirelli, Hasan Dinçer, Şahin Laçın, Kemal Özçoban, Münir Birsnel ve Süreyya Örguevren söz almışlardır. Sinop Milletvekili Suphi Batur, mevcut şartlar altında sıkıyönetim süresinin uzatılmasının füzuli ve kanunsuz bir tasarruftan ibaret olacağını belirtmiştir. Batur şöyle devam etmiştir: "Zira Anayasa ile tesis edilen hürriyetlerin sıkıyönetimle tahdit ve tadili demokrasi umdeleriyle asla telif kabul etmez (TBMM Tutanak Dergisi, 28 Mayıs 1947: 227)." Yine Afyon Karahisar Milletvekili Hasan Dinçer de yaptığı konuşmada, 23 Kasım 1940'ta ilan edilen sıkıyönetimin harbin zaruri bir icabı olarak önce üç aylık dönemler halinde sonra da altışar aylık dönemler halinde uzatıldığını belirtmiştir. Dinçer, içinde bulunulan zamanda dahili ve harici şartlara göre sıkıyönetimin uzatılmasına lüzum olmadığını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 28 Mayıs 1947: 228). Bütün bunlar, hükümetin altı vilayette uzatmak istediği sıkıyönetimin artık Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından kabul edilmek istenmediğini göstermektedir. Uzun tartışmalardan sonra 23 Haziran 1947'de bitecek olan sıkıyönetimin uzatılmaması teklif edilmiş, ancak kabul edilmemiştir. Buna karşılık hükümetin uzatma teklifi kabul edilmiş ve böylece 23 Haziran 1947'den sonra sıkıyönetim altı ay daha uzatılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 28 Mayıs 1947: 256). Nihayet bu karar, 2 Haziran 1947 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 2 Haziran 1947: 12389). 23 Haziran 1947 tarihinden itibaren altı ilde altı ay daha uzatılan sıkıyönetim, bir daha uzatılmamıştır. Bunda sıkıyönetimin uzatılmasına muhalefetin göstermiş olduğu tepkinin ve çok partili siyasi sürecin etkili olduğu söylenebilir (Uca, 2009: 389).

6-7 Eylül 1955 tarihli olayların toplumun huzurunu ve asayişini ihlal edecek bir gelişim göstermesi nedeniyle, Bakanlar Kurulu tarafından 7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de örfi idare ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 12 Eylül 1955: 12677). Ankara ve İzmir'deki örfi idare, 17 Aralık 1955 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 19 Aralık 1955: 13201). İstanbul'da ilan edilen örfi idare ise, 29 Şubat 1956'dan itibaren üç ay süreyle daha uzatılmıştır (Resmi Gazete, 2 Mart 1956: 13769). 1960 yılındaki öğrenci olayları nedeniyle İstanbul ve Ankara'da 28 Nisan 1960 tarihi saat 15'ten itibaren örfi idare ilan edilmiş ve 1 Aralık 1961 tarihine kadar devam etmiştir. Talat Aydemir olayları nedeniyle 21 Mayıs 1963-20 Temmuz 1964 tarihleri arasında, 15-16 Haziran işçi eylemleri nedeniyle 16 Haziran 1970 tarihi saat 21'den itibaren İstanbul, Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerinde örfi idare ilan edilmiş ve 16 Eylül 1970 tarihine kadar devam etmiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra ise, 26 Nisan 1971 günü saat 24'ten itibaren 11 ilde örfi idare ilan edilmiş ve 26 Eylül 1973 tarihine kadar devam etmiştir (Nadi, 28 Nisan 1971: 1; Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1993: 163; Üskül, 1989: 22, 134; Resmi Gazete, 29 Nisan 1960: 1249; Resmi

Gazete, 4 Ekim 1960: 2270; Resmi Gazete, 19 Ağustos 1961: 4917; Resmi Gazete, 20 Haziran 1970: 1; Resmi Gazete, 29 Nisan 1971: 1; Resmi Gazete, 22 Eylül 1973: 1).

Örfi idare kavramı, 1961 Anayasası ile sıkıyönetim şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. 1961 Anayasası'nın 124. maddesi sıkıyönetimle ilgili esasları belirlemektedir. İlgili madde şu şekildedir: "Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebebiyle, Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman, sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla da kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağrılır. Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlıdır. Bu kararlar, Meclislerin birleşik toplantısında alınır. Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir (Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961: 4210)." Özetle örfi idare veya sıkıyönetim, 1876'dan 1961'e kadar Anayasa metinlerindeki yerini almıştır.

2. 12 Mart 1971 Muhtırasından Sonra Yaşanan Gelişmeler

12 Mart Muhtırası ile Başbakanlık görevine CHP'den istifa eden Nihat Erim getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın bu tercihten dolayı yurdun çeşitli yerlerinden tebrik telgrafları gönderilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 32; Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 33; Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 37). Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 12 Mart Muhtırasında Silahlı Kuvvetlerin belirtmiş olduğu yeni, güçlü ve her bakımdan güvenilir bir Bakanlar Kurulunun partiler üstü bir anlayış ve demokratik kurallar içerisinde kurularak emniyet ve asayişin ivedilikle ele alınması ve milli kalkınmanın hızlı ilerlemeler sağlayabilmesi için; bütün vatandaşların, siyasi partilerin, TBMM, Anayasal kuruluşların, Meclis dışı muhalefetin, gençlerin ve işçilerin cumhuriyet tarihinde açılan bu yeni dönemde milli yararlarımız için müspet konuşmalar yapmalarını ve yapıcı davranışlarda bulunmalarını istemiş, yeni hükümetin çalışmalarına gönül ve işbirliği içinde daima yardımcı ve destekçi olmalarını talep etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961: 4). Bu açıklama ile hükümetin desteklenmesi ve asayişin kısa sürede temin edilmesi hedeflenmiştir.

1971 yılı başlarında ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum, Silahlı Kuvvetleri de etkilemiş ve nihayet 12 Mart 1971 Muhtırasının verilmesine neden olmuştur (Öztürk, 2006: 86). Ülkeyi 12 Mart Muhtırası ile karşı karşıya getiren olayların 12 Mart 1971'den sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1971 döneminde çeşitli örgütlerin toplumsal kargaşa yaratmak amacıyla bir kısım faaliyetler içerisine girdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda, kaçırılan dört Amerikalı'nın kurtarılması, Amerikalılar tarafından sevinçle karşılanmıştır (Zafer Gazetesi, 14 Mart 1971: 1). Hırsızlık ve soygun olaylarının 12 Mart 1971 sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda silahlı dört kişi, 15 Mart 1971'de Türk Ticaret Bankası Erenköy Şubesi'ni soymuş, bankadaki paraları aldıktan sonra soygunda kullandıkları otomobili de Çiftelavuzlar'da ateşe verip kaçmışlardır. Ankara'da ise yine silahlı dört kişi bir tüccarın 17 bin lirasını çalıp kaçmışlardır (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1971: 1). Bu tür soygunlarla toplum içerisinde güvensiz bir ortamın oluşturulması hedeflenmiştir.

Öğrenci olayları şeklinde başlayan ve daha sonra ülkenin kaosa sürüklenmesine yönelik silahlı eylemler gerçekleştiren sol örgütlere liderlik yapmış olan Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan, 16 Mart 1971'de Sivas'ın Şarkışla ilçesinde silahlı çarpışma neticesinde yakalanmışlardır. Bu çatışmada Yusuf Aslan, kasırgından vurulmuş ve hastaneye kaldırılmıştır (Hürriyet Gazetesi, 17 Mart 1971: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1971: 1; Çavdar, 1996: 201). Yakalandıktan sonra konuşan Deniz Gezmiş, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) ileri hatlarda dövüşen bir savaşçısı olduğunu belirtmiş ve istemesi durumunda oluk gibi kan dökebileceğini ve yüzlerce polisi ve jandarmayı öldürebileceğini savunmuştur (Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1971: 1). Basında yer alan haberlerde Deniz Gezmiş'in THKO adıyla gizli bir örgüt kurması, banka soyup adam kaçırmaları nedeniyle idamla yargılanacağı belirtilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 26 Mart 1971: 1). Diğer taraftan, banka soygunu ve adam kaçırmaları gibi suçlara karışmış olan Hüseyin İnan da, 23 Mart 1971'de Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinde yakalanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mart 1971: 1; Hürriyet Gazetesi, 24 Mart 1971: 1; Çavdar, 1996: 201).

Devrimci örgütlerin faaliyetlerine karşılık sağ cemahtan özellikle komandoların öncülüğünde çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü'ne baskın yapan komandolarla devrimci öğrenciler arasında yaralamalı bir kavga meydana gelmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mart 1971: 1). Yine Ülkü Ocaklarına mensup bir grup öğrencinin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kontrolü ele geçirmek amacıyla sınavlara engel oldukları belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1971: 1;

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1971: 1). Komandoların işgali altında bulunan Fen ve Edebiyat Fakültesi binalarından 25 Mart 1971'de toplum polisi otomobiline ateş açıldığı, seken kurşunlardan birisinin yoldan geçen bir simitçinin ölümüne neden olduğu ifade edilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 26 Mart 1971: 1).

26 Nisan 1971'de öğrenime açılacak olan Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde derslere alınmadıklarını belirten Ülkü Ocakları Birliği'ne bağlı öğrenciler ile Dev-Gençli öğrenciler arasında çıkan silahlı çatışmada 10 kişi tabanca ve dinamitle yaralanmıştır. Bu olaylar nedeniyle bir kişi gözaltına alınmış ve Fakülte de yeniden öğrenime kapatılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971: 1). Bu arada Çapa Eğitim Enstitüsü'nde Hüseyin Aslantaş'ı öldürmekten sanık olarak aranan altı öğrenci 8 Mayıs 1971'de tutuklanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1971: 1). Bütün bunlar, sağ ve sol cemahta uzun süredir mevcut olan kavgaların süreceğini göstermektedir.

İçişleri Bakanı İsmail Arar'ın verdiği bilgiler çerçevesinde; 26 Nisan 1971'den 25 Mayıs 1971'e kadar Ankara'nın çeşitli yerlerinde dinamit ve molotofkokteyli kullanılarak 8 patlamanın meydana geldiği, 3 Mayıs 1971'de İstanbul'da Ziraat Bankası Unkapanı Şubesi'nin silahlı zorbarlar tarafından soyulduğu, bir görevlinin yaralandığı ve bir görevlinin ise hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom, silahlı kişiler tarafından 17 Mayıs 1971'de kaçırılmış ve 22 Mayıs 1971'de ise katledilmiştir. Aranan bir şahıs ile polis arasında 21 Mayıs 1971'de İzmir'de çıkan çatışmada dört polis memuru yaralanmış, tedhişçi ise öldürülmüştür. Bu kişinin Dev- Genç üyesi ve Unkapanı soygununu gerçekleştiren İbrahim Öztaş olduğu belirtilmiştir. 24 Mayıs 1971'de de Ankara'dan trenle Tokat'a giden fakülte öğrencisi beş genç Erbaa ilçesine bağlı bir köyde yakalanmışlar ve üzerlerinde çok miktarda silah, cephane, pusula, dürbün ve askeri paftalar bulunmuştur. Yine bu süre içerisinde yabancı bir ülkede gerilla eğitimi aldıktan sonra yurda girmek isteyen iki genç, üzerlerinde silahları ile yakalanmıştır. Lübnan'dan geldiği tespit edilen bir kişinin doğu illerinde bölgecilik faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmiş ve gözaltına alınmıştır. 24 Mayıs 1971'de de Erzurum'a giden silahlı dört yüksekokul öğrencisi yakalanmıştır (TBMMTD, 25 Mayıs 1971: 328- 329). İçişleri Bakanı Arar'ın vermiş olduğu bu bilgiler, 12 Mart sonrasında da çatışma ve kargaşa ortamının devam ettiğini göstermektedir.

Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi Ekrem Özden, 3 Haziran 1971 tarihli oturumda İstanbul Maltepe'de bir binbaşının evinde 14 yaşındaki Sibel Erkan'ın iki kişi tarafından rehine alınması olayını konu yapmıştır. Rehine olayının hükümete intikalinden sonra ablukaya alınan ev çevresinde dikkatli bir çalışma yürütüldüğünü belirten Özden, abluhanın 51 saat devam ettiğini belirtmiştir. Suçluların teslim alınması ve Sibel'in kurtarılması için bütün yollara başvurulmuş, suçluların annelerinin getirilmeleri dahi olayı çözmemiştir. Nihayet güvenlik görevlileri, subaylar ve keskin nişancıların gerçekleştirdiği bir operasyonda Sibel Erkan kurtarılmış, çıkan çatışmada Hüseyin Cevahir ölü olarak, Mahir Çayan da ağır yaralı olarak ele geçirilmiştir. Böylece 30 Mayıs 1971'de başlayan çatışma, 1 Haziran 1971'de son bulmuştur (CSTD, 3 Haziran 1971: 267; Gevgilili, 1987: 530). Diğer taraftan Nurhak Dağları'nda kırsal eylem hazırlığında olan Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan ve Kadir Manga 31 Mayıs 1971'de jandarmayla girdikleri çatışmada öldürülmüşler, eylemcilerden ikisi ise yaralı ele geçirilmiştir (Gevgilili, 1987: 531). Bu arada Cumhuriyet Senatosu Malatya Üyesi Hamdi Özer, Halk Kurtuluş Ordusu adı altında hareket ederek anarşistlik faaliyetlerinde bulunanlar ve bunları destekleyenler hakkında bir Araştırma Komisyonu kurulmasına dair önerge vermiştir (CSTD, 10 Haziran 1971: 324). Buradan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu olarak adlandırılan örgüt üyelerinin silahlı banka soygunundan adam kaçırmaya kadar birçok karanlık olaya karıştıkları anlaşılmaktadır.

Süleyman Demirel Hükümeti döneminde anarşinin artması da gerekçe gösterilerek 12 Mart Muhtırası ile AP Hükümeti iktidardan uzaklaştırılmıştır. Nihat Erim Hükümeti kurulduktan sonra da anarşik olaylar, banka soygunları, insanların kaçırılması, evlerde bombaların patlatılması gibi olaylar devam etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş önderliğinde bir bildiri hazırlanmıştır (Koçuş, 1978: 224). Adam kaçıranların ve öldürenlerin, banka soyanların ve devletin kolluk kuvvetine ateş açanların hepsinin komünist olduğunu belirten Süleyman Demirel, Türkiye'nin en büyük meselesinin rejime musallat olmuş komünistlerin zararsız hale getirilmesi olduğunu belirtmiştir (Demirel, 1973: 15). Soygun ve adam kaçırmaya olaylarının 1971 yılı sonlarında da devam ettiği görülmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Aralık 1971: 1). Buradan 12 Mart Muhtırası ile anarşi olaylarının durdurulamadığı sonucuna ulaşılabilir.

3. 11 İlde Sıkıyönetimin İlan Edilmesi

12 Mart Muhtırası üzerine istifa etmek zorunda kalan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 5 Ekim 1971 tarihinde Hürriyet gazetesine verdiği mülakatta, 12 Mart'tan sonra sıkıyönetimin ilanına kadar geçen sürede anarşik olayların azalmadığını belirtmiştir (Adalet Partisi, 1972: 52). Bu durum, sıkıyönetimin ilanını hızlandırmıştır. Hükümetin önemli isimlerinden Sadi Koçuş, sıkıyönetimin ilan edilmemesi konusunda Başbakan Nihat Erim'le aynı fikirde olduklarını belirtmiştir. Hatta hükümetin sıkıyönetim ilan etmeyi

düşünmediğine dair fikrin yayılması sağlanarak, sıkıyönetim ilanının engellenmesi amaçlanmıştır. Buna karşılık, bazı çevrelerin ve MİT'in sıkıyönetim ilanı konusunda telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır (Koçaş, 1978: 174- 175). Hatta bir süre önce sıkıyönetim ilanına karşı çıkan generaller, sıkıyönetimin ilan edilmesinde ısrar etmeye başlamışlardır (Üskül, 1989: 131). Diğer taraftan Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası tarafından yayınlanan bildiriye, anarşi bahane edilerek demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasının Türkiye'yi geriye götürecektir bir girişim olacağı savunulmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1971: 1). Nihayet sıkıyönetim konusunda mevcut hükümetin direnmesinin ve diğer kuruluşların yaptıkları açıklamaların fayda sağlamadığı görülmektedir.

26 Nisan 1971'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı üzerine gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısında vatana ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğu gerekçesiyle 11 ilde (Ankara, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt) bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Sıkıyönetim kapsamında 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün; İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illeri Sıkıyönetim Komutanlığına; 2. Ordu Komutanı Orgeneral Semih Sancar ise Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına atanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971: 1; Hürriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971: 1; Gevçilili, 1987: 526; Üskül, 1989: 130).

İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26 Nisan 1971'den itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilanına dair Başbakanlık tezkeresi, 28 Nisan 1971 tarihinde TBMM'de görüşülmüştür. Başbakanlık tezkeresinde, uzun süreden beri devam eden anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmediği, aynı zamanda ideolojik maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığına dair göstergeler nedeniyle sıkıyönetim talep edildiği belirtilmiştir (TBMMTD, 28 Nisan 1971: 295).

İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, ülkeyi sıkıyönetime götüren şartların bilindiğini belirtmiş, ülkenin adeta yıkıcı ve bölücü akımların açık pazarı haline geldiğini vurgulamıştır. İçişleri Bakanı Ömeroğlu, aşırı sağ faaliyetlerin esas amaç ve hedefinin demokratik ve laik cumhuriyeti temelinden yıkmak olduğunu kesinlikle sabit bulunduğunu savunmuştur. Aşırı solun da mevcut devlet düzenini, şehir ve kırsal gerillacılığının her çeşit faaliyetleriyle ve kendi düşüncelerine uygun bir siyasal örgütün önderliğinde işçi, köylü ve gençliği de ayaklandırarak halk savaşı yoluyla yıkmak ve yerine Marksist, Leninist veya Maoocu bir devlet düzeni kurmayı hedeflediğini belirtmiştir. Bakan Ömeroğlu, ülkede bölücülük faaliyetleri içerisinde bulunanlar yanında dikta heveslilerinin de bulunduğunu belirtmiştir (TBMMTD, 28 Nisan 1971: 296- 298; Üskül, 1989: 131- 132). Buradan mevcut hükümetin aşırı sağ ve sol faaliyetlere karşı tedbir alacağı anlaşılmaktadır.

Güven Partisi adına sıkıyönetim hakkında konuşan Turhan Feyzioğlu, sapık ideolojiler uğruna ihanet sınırına varan yıkıcı faaliyetlere karşı hükümetten sonuna kadar kararlı icraat beklediklerini belirtmiştir. Feyzioğlu, perde arkasına gizlenerek gençleri Maoocu, Leninci, Marksçı düzen için kan dökmeye sevk eden asıl hainlerin çırılçıplak ortaya çıkarılmasını ve temizlenmesini istemiştir. Feyzioğlu yaptığı konuşmada, vatanın ve cumhuriyetin kurtuluşu için sıkıyönetime olumlu oy vereceklerini belirtmiştir (TBMMTD, 28 Nisan 1971: 305). 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim hakkında Demokratik Parti adına Dr. Faruk Sükan da, 28 Nisan 1971'de TBMM'de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Sükan, örfi idare ilanında kamu düzenini ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelik anarşik eylemlerin etkili olduğunu belirtmiş ve daha önce ilan edilen örfi idarelerde yapılan yanlışlıkların yapılmaması için gerekli tedbirlerin hükümet tarafından alınması gerektiğini vurgulamıştır (Demokratik Parti, 1971: 188- 189). Nihayet TBMM'de yapılan oylama ile, 26 Nisan 1971'den itibaren 11 ilde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmiştir (TBMMTD, 28 Nisan 1971: 322).

Yabancı basın da 12 Mart'tan sonra meydana gelen gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede bir değerlendirme yapan Alfred Friendly, 12 Mart'tan sonra iktidara gelen Nihat Erim ve hükümeti tarafından 67 ilden 11'inde sıkıyönetim ilan edildiğini belirtmiş ve bunun trafiği normal hale getirdiğini vurgulamıştır. Friendly, fakir Doğulu halk için askeri müdahalenin çok önemli olduğunu savunmuş ve büyük toprak sahibinin silahlı çetelerinden halkı koruduğunu belirtmiştir. Friendly, büyüyen başkentte Taksi Şoförleri Derneği Başkanının yaptığı bir açıklamayı konu yapmış ve yolcuların Ankara'nın bir ucundan diğerine hızlı bir şekilde gitmeleri nedeniyle; "Allah, askeri müdahaleyi korusun" diye dua ettiklerini nakletmiştir (New York Times, Jul 6, 1971: 5). Bu durum, askeri bir müdahalenin toplumda kabul gördüğü şeklinde değerlendirilmemelidir. Ülkede meydana gelen çeşitli toplumsal olayların bir kısım insanları bu tür bir değerlendirmeye yönelttiği söylenebilir.

Sıkıyönetim ilanına Türkiye İşçi Partisi (TİP) dışındaki siyasi partilerin destek verdikleri bilinmektedir (Üskül, 1989: 133). TİP, 11 ilde sıkıyönetim ilan edildikten bir gün sonra 27 Nisan 1971'de bir basın bildirisini yayınlarak Erim Hükümeti'nin otoriter bir yönetimi gerçekleştirme niyetinde olduğunu, Anayasayı uygulama niyetiyle gelen hükümetin Anayasayı değiştirmeye yöneldiğini belirtmiştir (Çavdar, 1996: 212). 12 Mart'tan sonra 11 ilde sıkıyönetimin ilan edilmesi, Tevfik Çavdar tarafından ise faşist bir uygulama olarak değerlendirilmiştir (Çavdar, 1996: 208). Özetle, 26 Nisan 1971'de ilan edilmiş olan sıkıyönetimle ilgili toplumun çeşitli kesimleri tarafından olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır.

Türk- İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy, 1972 yılı Ocak ayında yaptığı mülakatta sıkıyönetimden şikayetçi olmadıklarını ve işçi haklarında gerilemenin yaşanmadığını belirtmiştir. Buna mukabil Türk- İş Genel Sekreteri Halil Tunç ise, sıkıyönetim dolayısıyla zaman zaman işçi haklarının askıya alındığını vurgulamıştır (Sönmezsoy, 1978: 15, 17). 1971 yılına oranla 1972 yılında grev sayısı ve greve katılan işçi sayısında önemli ölçüde düşüşün olmasına bakılarak, sıkıyönetimin işçi eylemlerini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılabilir (Sönmezsoy, 1978: 167).

26 Nisan 1971'de 11 ilde bir ay süre ile ilan edilen sıkıyönetimin Başbakanlık tezkeresi ile 26 Mayıs 1971'den itibaren iki ay daha uzatılması talep edilmiştir (TBMMTD, 23 Temmuz 1971: 367). 11 ilde sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması, 25 Mayıs 1971'de TBMM'de ittifakla kabul edilmiştir (TBMMTD, 25 Mayıs 1971: 353). Adalet Bakanı İsmail Arar, sıkıyönetimin uzatılmasına dair Meclis görüşmelerinde bir konuşma yapmış ve son bir ay içerisinde ülkede meydana gelmiş olan asayiş olayları hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur (TBMMTD, 25 Mayıs 1971: 328). Demokratik Parti adına Hasan Korkmazcan da TBMM'de bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında önceki sıkıyönetim uygulamasını değerlendiren Korkmazcan, Türk ordusunun milli değerlere, milli haysiyete, milli demokrasiye ve hukuka bağlı olduğunu kanıtladığını belirtmiştir. Sıkıyönetim makamlarının tutum ve icraatlarında komünist faaliyetlerin önlenmesine yönelik ciddi bir yaklaşım sergilendiğini ve Türk ordusunun Türk milliyetçiliğinin fethedilemez bir kalesi haline geldiğini belirtmiştir. Hasan Korkmazcan, sıkıyönetimin kanunla sınırlılığına dikkat çekmiş ve hürriyetleri yok etme amacı taşımadığına vurgu yaparak uygulamalardan örnekler vermiştir (Demokratik Parti, 1971: 194- 196).

Sıkıyönetim dönemlerinde tamamen hürriyet havasının hüküm sürdüğünü söylemek mümkün değildir. Bu çerçevede 26 Nisan 1971'den itibaren 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim, kimi keyfi tutuklamaları, gözaltı ve adli kovuşturmaları, basın ve yayın yasaklarını, kamu özgürlüklerinin ve sendikal faaliyetlerin durdurulmasını ve bir baskı ortamının oluşmasını beraberinde getirmiştir. İddiaların bir kısmına göre, sıkıyönetim ilan edilerek Anayasa değişikliğinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Tanör, 1986: 52- 53). Anayasa değişikliği konusuna ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü, bir süredir Anayasanın değiştirilmesi tartışılmakta ve 12 Mart Muhtırası ile kurulan hükümetin de öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

Nihat Erim'in yardımcısı olarak görev yapmış olan Sadi Koçaş, hükümet ile sıkıyönetim komutanlıkları arasındaki ilişkilere resmi bir statü kazandırmak için çalışma yaptıklarını ancak, bunun gerçekleştirilemediğini belirtmiştir. Bu hazırlığın nedeni, hükümet yetkililerinin birçok konudan habersiz olmaları ve olayları idare edememeleri gösterilmiştir. Hazırlanan mevzuat Başbakan Nihat Erim'den bir daha alınamamış ve ilişkiler gayri resmi olarak devam ettirilmiştir (Koçaş, 1978: 179- 182). Nihat Erim, sıkıyönetim komutanlıklarının da genelkurmay başkanlığının da başbakanlığa bağlı olduğunu vurgulamıştır. Erim, kendisinden başka hiç kimsenin sıkıyönetim komutanlığına emir veremeyeceğini ve sorumlulukların da kendi üzerinde olduğunu belirtmiştir (Üskül, 1989: 137). Başbakan Erim, her ne kadar böyle bir yaklaşım içerisinde olsa da, mevcut hükümetin sıkıyönetimle ilgili bir kısım konulardan rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

4. Sıkıyönetim Kanunu'nun Kabulü

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sıkıyönetim kanunu, 22 Mayıs 1940'ta kabul edilen ve 25 Mayıs 1940 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmış olan 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'dur. 1961 Anayasası'na kadar ilan edilen sıkıyönetimler, örfi idare olarak isimlendirilmiştir. 1961 Anayasası'nda sıkıyönetim uygulamaları açıklanmış ve 12 Mart Muhtırasından sonra ise 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu tasarısı, 10 Mayıs 1971'de Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 13 Mayıs 1971 tarihinde de Cumhuriyet Senatosu'nda kabul edilerek kanunlaşması sağlanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1971: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1971: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1971: 1; Üskül, 1989: 20).

13 Mayıs 1971 tarihinde kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu, 15 Mayıs 1971 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Sıkıyönetim Kanunu ile 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu ve bu kanunu değiştiren 4106, 4219 sayılı kanunlar, yürürlükten kaldırılmıştır. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun ikinci

maddesinde, sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabita kuvvetlerine ait görev ve yetkilerin Sıkıyönetim Komutanlığına geçeceği belirtilmiştir. Zabita kuvvetlerinin bütün teşkilatının Sıkıyönetim Komutanlığı emrine gireceği vurgulanmıştır (Resmi Gazete, 15 Mayıs 1971: 1, 4). Sıkıyönetimle birlikte bir kısım devlet yetkilerinin askeri makamlara geçtiğini söylemek yanlış bir ifade olmasa gerekir (Yazıcı, 1997: 113).

Sıkıyönetim Kanunu'nda, Sıkıyönetim Komutanının görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu olduğu belirtilmiş olmakla birlikte (Resmi Gazete, 15 Mayıs 1971: 2), ilgili Kanunla Sıkıyönetim Komutanına geniş yetkiler tanınmıştır. Örfi İdare Kanunu'nda tanınan yetkilerle kıyaslandığında bu yetkilerin daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Grev ve lokavt yetkilerinin kullanılmasını süreli olarak durdurmak, işgal, fiili durum, boykot ve iş yavaşlatma hareketlerini kısıtlamak, önlemek veya önleyici tedbirler almak, kapalı veya açık alanlarda her türlü toplantıyı veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya izne bağlamak, Bakanlar Kurulunun sıkıyönetimle ilgili kararlarını yürütmek bunlardan birkaçıdır (Resmi Gazete, 15 Mayıs 1971: 1- 2).

Sıkıyönetim Komutanlığı, gerekli gördüğü tüm temel hak ve özgürlükleri sınırlandırabilmekte ve kullanılmasını askıya alabilmektedir. Ayrıca, sıkıyönetim komutanlıklarına bağlı sıkıyönetim mahkemeleri kurulmakta, askeri yargıç ve savcılar yanında siviller de bu mahkemelerde görevlendirilebilmektedir (Üskül, 2006: 106). Sıkıyönetim Kanunu'na göre gözaltı süresi 30 güne çıkarılmış, basımevlerinin kapatılması, her türlü yayına sansür uygulanabilmesi, sıkıyönetime ait davaların süre bitiminden sonra askeri mahkemeler tarafından yürütülmesi gibi hürriyeti kısıtlayıcı maddelerin yer aldığı görülmektedir (Gevgilili, 1987: 528; Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1971: 1). Temel hak ve özgürlükler bakımından 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu, Örfi İdare Kanununa göre daha geri bir kanun olarak değerlendirilebilir (Üskül, 2006: 106). Bunda, 12 Mart döneminin olağan dışı koşullarının etkili olduğu söylenebilir.

5. Sıkıyönetim İlanından Sonra Çeşitli Kuruluşların Kapatılması

26 Nisan 1971'de 11 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetim, bir kısım uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 27 Nisan 1971'de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, 3 numaralı bildirisini ile Ankara halkının huzurunu bozdukları gerekçesiyle Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç), Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Ülkü Ocaklarını süresiz olarak kapatmıştır. Bu bildiriye ayrıca, her türlü toplantının, gösteri ve yürüyüşlerin yasak olduğu, kanuni zorunluluk olan toplantıların ise Sıkıyönetim Komutanlığından izin alınarak yapılması gerektiği belirtilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 28 Nisan 1971: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1971: 1; Kılınc, 2012: 141; Koçaş, 1978: 182; Soner, 2008: 187; Çavdar, 1996: 190). İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayınlanan 2 numaralı bildiriye grev ve lokavtın yasaklandığı belirtilmiş, il sınırları içerisinde gösteri yürüyüşleri ile kapalı ve açık yer toplantılarının yapılmaması istenmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1971: 1). Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 28 Nisan 1971'de ise Sosyal Demokrasi Derneklerinin kapatıldığını belirtmiştir (Hürriyet Gazetesi, 29 Nisan 1971: 1). Sıkıyönetim uygulamalarına baktığımızda sadece sol cemahtaki dernek ve ocakların değil, Ülkü Ocakları ve İlim Yayma gibi sağ cemahtaki kuruluşların da kapatıldığını görmekteyiz (Koçaş, 1978: 591).

Sıkıyönetim henüz ilan edilmemişken Ankara Savcılığı'nın, Devrimci Gençlik Federasyonu'nun (Dev-Genç) feshi için 8. Asliye Ceza Mahkemesi'nde açmış olduğu davada, dava sonuçlanıncaya kadar Dev-Genç'in her türlü faaliyetinin durdurulması istenmiştir (Zafer Gazetesi, 13 Mart 1971: 1). Bu durum, Dev-Genç gibi örgütlerin zararlı faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür zararlı örgütlerin çeşitli hayaller içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Metin Toker'in ifadesiyle; "...şartlarda değişiklik başladığını, sıkıyönetimin ilanı ile anarşinin imkansızlaştığını göremiyorlardı. İhtiras, sanki gözlerini kör etmişti (Toker, 1971: 90)." 1971 yılı sonlarında Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun ortak olarak yayınlamış oldukları "10 Kasım haykırışı" başlıklı beyannamenin siyasi mahiyette görülmesi nedeniyle Ankara 5. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından 10 Mayıs 1971 tarihinde 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun 13. ve Medeni Kanun'un 71. maddelerine istinaden fesih edilmesine ve kapatılmalarına karar verildiğini belirtmiştir (MMTD, 3 Aralık 1971: 237). Bütün bu bilgiler, sıkıyönetimle birlikte devlet kurumlarının çeşitli radikal oluşumlara müdahale ettiğini göstermektedir.

Sıkıyönetim döneminde toplumu etkileyen çeşitli tedbirlerin uygulandığı görülmektedir. Bu çerçevede, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı kimlik taşımayanların "şüpheli" kişi muamelesi göreceğini açıklamıştır (Hürriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1971: 1). Yine Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, 1 Mayıs 1971'de yayınlamış olduğu bildiri ile Ankara'daki üniversitelerin bütün cemiyet ve dernekleri ile bunlara bağlı fikir kulüplerinin, gençlik örgütlerinin kapatıldığını açıklamıştır (Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1971: 1). Bu kararlar, öğrenci olaylarının ve kavgalarının engellenmesi hedeflenmiştir.

Sıkıyönetimin ilanından sonra Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri on gün süreyle kapatılmıştır (Koçaş, 1978: 182). Cumhuriyet gazetesi yazarlarından İlhan Selçuk ve Yazı İşleri Müdürü Oktay Kurtböke gözaltına alınmıştır. Aynı gün Akşam gazetesi yazarlarından Çetin Altan ve Yazı İşleri Müdürü Erol Türegün de gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1971: 1). İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlik, Aydınlik, Türkiye Solu, Devrim ve Ant gibi sol radikal dergilerin hepsi toplatılmıştır (Ahmad, 2010: 361). Bu süreçte İslamcı çizgide yayın yapan Bugün ve Sabah gazeteleri de kapatılmıştır (Gevgilili, 1987: 527). Bu durum, sıkıyönetim uygulamalarında sağ ve sol kesim yayın ayırımı yapılmadığını göstermektedir.

Sıkıyönetim dönemlerinde asker ile hükümet arasındaki ilişkiler, sürekli takip edilir olmuştur. Başbakan Nihat Erim, 1 Mayıs 1971'de yabancı gazeteciler için düzenlemiş olduğu basın toplantısında, sıkıyönetimin acil neticeler almak için ilan edildiğini belirtmiş ve Anayasada geniş bir değişiklik yapılacağını da özellikle vurgulamıştır (Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1971: 1). Başbakan Erim, 5 Haziran 1971'de ise Fransız Le Figaro gazetesine verdiği demeçte, memleketi ordunun idare ettiği yolundaki iddiaların doğru olmadığını belirtmiştir. Burada Erim, sıkıyönetime rağmen iktidarın hükümete ait olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır (Üskül, 1989: 156). Başbakan Erim, hükümet lehine bir açıklama yapmış olsa da, sıkıyönetim sürecinde sıkıyönetim komutanlıklarının kullanmış oldukları yetkilere bakıldığı takdirde, hükümetin bir kısım yetkilerinin doğrudan ilgili komutanlıklar tarafından kullanıldığı anlaşılacaktır.

Yabancı basın da sıkıyönetimle ilgili gelişmeleri takip etmiştir. Eric Marsden'in 5 Mayıs 1971 tarihli haberinde Türkiye'deki sıkıyönetimin özellikle aşırı sol gruplardan ve bilim adamlarından geldiğini belirtmiştir. Eleştirilere göre, Anayasada değişiklik yapma yerine ceza kanununda yapılacak basit bir değişiklikle sağ ve sol öğrencilerin şiddetinin durdurulmasının mümkün olabileceği savunulmuştur. Burada Türkiye'deki basınla ilgili verilen bilgiye göre; 400 tane günlük gazete, 220 tane iki haftalık yayın gazetesi, 450 tane aylık gazetenin olduğu belirtilmiştir (The Times, May 5, 1971: p. 7).

Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, 18 Mayıs 1971'de Genelkurmay Başkanlığı'nda gerçekleştirilen sıkıyönetim brifinginde MİT Müsteşarının, Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) kapatılmasını istediğini belirtmiştir. MİT Müsteşarı, bütün solcuların bu örgütte toplandığını ve komünizm propagandası yaptığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Sadi Koçaş, MİT Müsteşarına TÖS'le ilgili sayısal sorular yönelmiş ancak, net cevaplar alamamıştır. Koçaş, MİT'in yeteri kadar hazırlanmadan birçok kişinin mağduriyetine neden olabileceğini belirtmiş ve MİT Müsteşarını eleştirmiştir. Koçaş, TÖS içerisinde komünizm yanlısı insanların olabileceği gibi gerçek Atatürkçü ve vatansever insanların da olduğunu belirtmiş ve ani kararlarla büyük teşkilatların ve birçok insanın mağduriyetine neden olunmaması gerektiğini savunmuştur (Koçaş, 1978: 230- 233). Bu da hükümet içerisindeki önemli bazı üyelerin sıkıyönetim uygulamalarının yaygınlaştırılmasına karşı çıktıklarını göstermektedir.

6. Tutuklamalar ve Yayın Yasakları

12 Mart Muhtırasından sonra Nihat Erim'in başbakanlığında bir hükümet kurulmuş olmakla birlikte, Silahlı Kuvvetlerin siyasi iktidara fiilen dahil olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Silahlı Kuvvetlerin hükümet, parlamento ve siyasi partiler üzerindeki etkisi çok kuvvetli olmuştur (Üskül, 1989: 157). Sıkıyönetim kararı ile birlikte, sıkıyönetim komutanlıkları sağ ve sol ideolojideki birçok kuruluşun kapatılmasına karar vermişlerdir. Bu dönemde ayrıca, çeşitli gözaltı kararları alınmış ve uygulanmıştır. Bu çerçevede 30 Nisan 1971'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca 15 kişinin gözaltına alındığı basına yansımıştır (Hürriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1971: 1).

1971 yılı Mayıs ayında da gözaltı kararları devam etmiştir. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Genel Başkanı Fakir Baykurt, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1971: 1). Yine 12 Mayıs 1971'de Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı; Yazar Şadi Alkılıç, Doç. Dr. Çetin Özek, TRT Spikeri Erdöl Boratap ve Dr. Nihat Sargın'ın gözaltına alındığını açıklamıştır. Bu kişilerin, bir sosyal sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerinde tahakküm sağlama ve diğer bir sosyal sınıfı ortadan kaldırmaya yönelik cemiyet kurma ve yol gösterme ile suçlandığı anlaşılmaktadır (Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1971: 1).

19 Mayıs 1971 tarihi itibarıyla 19 vilayette 427 kişinin gözaltına alındığına dair haberlere yer verilmiştir. Gözaltılar içerisinde ünlü sendikacılar, TİP üyeleri, Yaşar Kemal gibi tanınmış yazarlar, Bahri Savcı, Tarık Zafer Tunaya gibi ünlü profesörler yer almaktadır. Gözaltına alınanların önemli bir kısmı da Başbakan Nihat Erim'in arkadaşlarıdır. Erim'in bu durumdan rahatsız olduğu bilinmekle birlikte, dönemin sıkıyönetim koşulları itibarıyla konunun hassas bir zeminde yürütüldüğü anlaşılmaktadır (Ahmad, 2010: 362; Yurtsever, 1992: 218). Diğer taraftan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda gözaltılar konusu zaman zaman gündeme taşınmıştır. Bu çerçevede Tabii Senatör Suphi Gürsoytrak, 17- 18 Mayıs 1971 gecesinde Prof. Tunaya, Prof. Aksoy, Prof. Savcı, Prof. Soysal ve Prof. Talas'a yönelik gerçekleştirilen

tevkifler hakkında hükümetten bir açıklama istemiştir (CSTD, 18 Mayıs 1971: 200). 29 Mayıs 1971'de ise Behice Boran ve Sadun Aren başta olmak üzere TİP ileri gelenleri tutuklanmaya başlamıştır (Gevgilili, 1987: 530). Nihayet 12 Mart sonrasında gözaltına alınanların toplam sayısının 600'e ulaştığı anlaşılmaktadır (Üskül, 1989: 149; Yetkin, 2010: 162- 163).

Sıkıyönetim döneminde tutuklananların kaleme almış oldukları anılar da dönemle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu çerçevede 25 Temmuz 1971'den itibaren tutuklamaların başladığını belirten İnşaat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Üyesi Uğur Kökden, önceden verilmiş bir kararın uygulanmaya başladığını savunmuştur (Kökden, 2009: 27- 32). 30 Temmuz 1971'de Mamak Cezaevi'ne geldiklerini söyleyen Kökden, girişte hissettiklerini şu cümlelerle aktarmıştır: "Ufaksuz bir çerçeve içine sokulmuştuk. Öyle ki, yalnız gök görünmekte. Hepsini bu. Çelikle kaplanmış bir araba. Her tutuklu için üç asker. Mamak'a girişte hemen saçlarımızı sıfır numaraya vurdular. Bu arada, elbet, hiç direnme olmadı değil. Mamak dört kişinin yeni dünyası. Gençlerden bir 'deniz' içindeyiz. İzmir'den, Diyarbakır'dan gelenler var. Ne denli yer dar, buna karşılık ne denli insan çok (Kökden, 2009: 32)."

Yabancı basın mensupları da sıkıyönetim döneminde Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Amerikalı bir gazeteci olan C. L. Sulzberger, Başbakan Nihat Erim'in göreve başlamasından sonra profesörler ve öğrencilerden oluşan solcuların yollarda görünmez olduklarını, 3,5 milyon Kürt vatandaşları arasında ayrımcılık yapanlardan birçok kişinin tutuklandığını ve hükümetin icra kuvvetini artırma yoluna gittiğini belirtmiştir (New York Times, Sep 1, 1971: pp. 37).

Tutuklamalar Millet Meclisi'nde de görüşülmüştür. İçel Milletvekili Celal Kargılı, 12 Mart Muhtırasından sonra fikir, beyan, yazı, eylem ve davranışlarıyla tutuklanmış ve hüküm giymiş olan yazar, gazeteci, fikir adamı, sanatçı, öğretim görevlisi, ordu mensubu ve gençlerin affedilerek serbest bırakılmalarının 12 Mart Muhtırasının ruhuna uygun olacağını belirtmiş ve bu konuda ne düşünüldüğünü sormuştur. Kargılı'nın bu sorusuna 19 Ağustos 1971'de Başbakan Nihat Erim cevap vermiştir. Erim, 12 Mart öncesinde veya sonrasında tutuklanmış, hüküm giymiş kişilerin affedilerek serbest bırakılmalarının düşünülmeyeceğini belirtmiştir. Özel ve genel af çıkarma yetkisinin Meclis'te olduğunu vurgulayan Erim, af konusunda herhangi bir hazırlığın ve çalışmanın bulunmadığını ifade etmiştir (MMTD, 19 Ağustos 1971: 70-71).

12 Mart 1971 sonrasında tutuklananlar ve ceza alanlar çeşitli cezaevlerinde kalmış olmakla birlikte; Prof. Mümtaz Soysal, Akşam Gazetesi Yazarı İlhami Soysal ve Prof. Sadun Aren gibi sol ideolojideki meşhurların önemli bir kısmı Mamak Cezaevi'nde kalmışlardır (Kökden, 2009: 33). Yine 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden beri ismi gündemde olan Emekli General Cemal Madanoğlu, bir kısım gizli örgüt çalışmalarına katıldığı gerekçesiyle 6 Eylül 1971'de tutuklanmıştır. Diğer taraftan Doğan Avcıoğlu, Çetin Altan ve İlhan Selçuk'un tutuklulukları 29 Aralık 1971'e kadar devam etmiştir (Gevgilili, 1987: 540).

12 Mart döneminde takibe tabi tutulan diğer bir konu, kitaplar meselesi olmuştur. Bu dönemde özellikle anarşi içerikli kitaplar ile sol düşünceye ait çeşitli yayınlar yasaklanmıştır. Bu süreçte sıkıyönetim komutanlıklarının çeşitli bildirimlerle ihbarları teşvik ettikleri görülmüştür. Bu durum, konuyla ilgili ihbarların sayısını artırmıştır (Üskül, 1989: 150- 151). İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirilen aramalarda evlerinde sol eğilimde kitaplar bulunduğu gerekçesiyle aralarında üniversite hocalarının da bulunduğu birçok kişi tutuklanmıştır. Bu tutuklamalarda kimi hataların da yapıldığı anlaşılmaktadır (Gevgilili, 1987: 530).

12 Mart sonrasına ait anılarda da bu aramalarla ilgili anlatımlar bulunmaktadır. Bu çerçevede Uğur Kökden, 12 Temmuz 1971 akşamı sivil giyimli üç polisin oturduğu eve geldiklerini ve kitap raflarını araştırdıklarını, kimi mektuplara, yazılara ve gazetelere el koyduklarını belirtmiştir. Kökden polislerin; Ali Faik Cihan'ın "Sosyalist Türkiye", Behice Boran'ın "Türkiye ve Sosyalizm Sorunları", Muzaffer Erdost'un "Türkiye'de Sosyalizm", Mihri Belli'nin "Yazılar" gibi kitapları yanında 19 adet Emek dergisini aldıklarını belirtmiştir (Kökden, 2009: 25). Bütün bunlar, mevcut rejim için tehdit oluşturabileceği düşünülen yayınların kontrol edilmek istendiğini göstermektedir.

7. Sıkıyönetim Mahkemelerindeki Yargılamalar

12 Mart 1971 sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ve sıkıyönetim süreci, çeşitli yargılamaların olacağını göstermiştir. Bir kısım olaylara karışmış olanların tutuklanması ile duruşmalar, 13 Mayıs 1971'de sıkıyönetim mahkemelerinde başlamıştır. Bu dönemde ülke çapında yapılan aramalarda önemli miktarda silah ve mühimmat ele geçirilmiştir (Kılınç, 2012: 141). Bu durum, olayın ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle bu dönemdeki sıkıyönetim uygulamaları ile olası cinayetlerin önüne geçilmek istenmiştir.

Yargılamalar konusunda sadece vatandaşların değil, senatörlerin de takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil ile TBMM'yi vazifesini yapmaktan mene cebren teşebbüs iddiasıyla dokunulmazlıklarının kaldırılması teklifi, 3 Ağustos 1971'de Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülmeye başlamıştır (CSTD, 3 Ağustos 1971: 333- 334). Komisyon, her iki ismin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına oy çokluğu ile karar vermiş (CSTD, 3 Ağustos 1971: 335), Kontenjan Senatörü Cemal Madanoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki komisyon raporu Cumhuriyet Senatosu'nda 26 ret oyuna karşılık 98 oyla kabul edilmiştir (CSTD, 3 Ağustos 1971: 412). Yine Kontenjan Senatörü Osman Köksal'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına dair komisyon raporu 32 ret oyuna karşılık 88 oyla kabul edilmiştir (CSTD, 3 Ağustos 1971: 415).

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) aleyhine Dev-Genç'le ilişki kurularak, 25 Ekim 1971'de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi'nde dava açılmıştır. 143 sanıklı davanın 97'sini öğretmenler oluşturmuştur. Bu davada sanıklar, aşırı sol örgüt adına faaliyetlerde buldukları iddiasıyla yargılanmışlardır (Gevgilili, 1987: 536). TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt ve 142 arkadaşı hakkında Ankara 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'ndeki duruşmalara 26 Ekim 1971'de de devam edilmiştir. İddianamede sanıkların; "Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek, sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak, memleket içinde müesses nizamları devirmeye matuf cemiyetler kurmak, bu cemiyetleri sevk ve idare etmek, bu cemiyete üye olmak ve eylemlerin propagandasını yapmakla" suçlandığı ve 5 ila 27 yıl arasında hapisle cezalandırılmasının talep edildiği anlaşılmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1971: 1; Tercüman Gazetesi, 27 Ekim 1971: 1; Hürriyet Gazetesi, 27 Ekim 1971: 1). 27 Ağustos 1971 tarihli TÖS duruşmasına dair iddianameyi 10 Eylül 1971'de Mamak'ta okuduğunu belirten Uğur Kökden, İnşaat Mühendisler Odası'nın TİP, DİSK, TÖS gibi parti ve sendikaların arkasından rejime karşı savaş veren ikinci dereceden kuruluş olarak nitelendirildiğini belirtmiştir (Kökden, 2009: 76). Bu da rejim aleyhine faaliyette bulunan kuruluşların derecelendirildiğini göstermektedir.

Merkezi Doğu Almanya'da bulunan Türkiye Komünist Partisi'ne üye olarak ülkede Marksist-Leninist faaliyetler içerisinde oldukları ve yıkıcı faaliyetlerde buldukları iddiasıyla yakalanan 26 kişi hakkında İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde 27 Ekim 1971'de yargılama başlatılmıştır. Sanıklar hakkında 5 ila 15 yıl arasında hapis cezası istenmiştir (Tercüman Gazetesi, 28 Ekim 1971: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ekim 1971: 1). Aralarında Harun Karadeniz ve Sabahattin Eyüboğlu'nun da bulunduğu 26 kişilik bu sanıklar grubu, 3 Kasım'dan itibaren serbest bırakılmaya başlamışlardır (Gevgilili, 1987: 535).

Maltepe Askeri Cezaevi'nde bulunan Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ulaş Bardakçı, Ömer Ayna ve Ziya Yılmaz kazdıkları tünel vasıtasıyla 30 Kasım 1971'de cezaevinden kaçmışlardır (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Aralık 1971: 1; Gevgilili, 1987: 533- 534; Yurtsever, 1992: 215). Başbakan Nihat Erim, 30 Kasım 1971'de gerçekleşen İstanbul Maltepe Cezaevi'nden kaçma olayı ile ilgili Millet Meclisi'ne 1 Aralık 1971'de bilgi vermiştir. Cezaevinde yapılan aramada; Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Cihan Alptekin, Ömer Ayna ve Mahir Çayan'ın kaçtıklarının tespit edildiğini belirten Erim, gerekli askeri ve adli tahkikatın yapıldığını ve tahkikat neticelenene kadar bu konunun fazla tartışılmamasını talep etmiştir (MMTD, 1 Aralık 1971: 167- 168). 29- 30 Kasım 1971 gecesini Maltepe'deki askeri tutukevinden kaçan Mahir Çayan ve dört arkadaşının aranmasına devam edildiği basına yansımıştır (Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1971: 1). Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, gazetecilerle yaptığı sohbette, Mahir Çayan ve arkadaşlarının er geç ölü veya diri ele geçirileceğini belirtmiştir (Tercüman Gazetesi, 9 Aralık 1971: 1).

Bu arada 16 Ağustos 1971'de başlayan 26 sanıktan 13'ünün idamının istendiği Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi davaları, 27 Aralık 1971'de iki kişiye verilen idam cezası ile son bulmuştur. Çayan, Bardakçı ve Yılmaz'ın yargılanmaları ise Mamak Cezaevi'nden kaçmaları nedeniyle ertelenmiştir (Gevgilili, 1987: 534). Uzun süren aramalar neticesinde Mahir Çayan ve arkadaşları Ünye Kızıldere'de jandarma ile girmiş oldukları çatışma esnasında öldürülmüşler, yalnızca Ertuğrul Kürkçü hayatta kalabilmiştir (Çavdar, 1996: 205). Yaşanan bu olay, THKP-C ve THKO'nun birlikte hareket edebildiklerinin de açık bir göstergesi sayılabilir (Yurtsever, 1992: 216).

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıyla birlikte kimi olaylara karışan Kor Koçalak ise, 27 Mart 1971'de Ankara Savcılığı'na teslim olmuştur. Bu vakte kadar niçin teslim olmadığına dair bir soru üzerine Kor Koçalak; "Daha demokratik bir ortamın oluşmasını bekledim." şeklinde bir cevap vermiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1971: 1). 12 Mart'tan sonra yakalanan Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Mehmet Nakipoğlu gibi öğrenci liderleri yargılanmaya başlamıştır (Soner, 2008: 182). Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 16 Temmuz 1971'de Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlayan davaları, 9 Ekim 1971'de karara bağlanmıştır. Bu yargılamada 24 sanıktan 18'i hakkında idam cezası verilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 28

Ekim 1971: 1). Bu karar, Askeri Yargıtay'a götürülmüş ve idam kararlarının birçoğu bozulurken Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'a ait idam kararları 10 Ocak 1972'de onaylanmıştır (Gevgilili, 1987: 534; Kılınc, 2012: 146). Nihayet Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 6 Mayıs 1972'de son sözlerini söyleyerek idam edilmişlerdir (Çavdar, 1996: 206; Gevgilili, 1987: 558). Deniz Gezmiş ve arkadaşları son anlarında imam kabul etmemişlerdir. Gezmiş, ölüm sehpasında ise şunları söylemiştir: "Yaşasın Marksizm, Leninizm yüksek ideolojisi! Kahrolsun emperyalizm! Yaşasın bağımsız Türkiye! Yaşasın Kürt ve Türk halkları!.. (Elverdi, 1976: 52- 53)."

12 Mart'tan sonra ilan edilen sıkıyönetim ile Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'nın faaliyetleri yasaklanmıştır (Çavdar, 1996: 190). Komünizm ve Kürtçülük propagandası yapmak ve bölücü faaliyetlerde bulunmak suçlarından sanık Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) mensubu 25 kişi hakkında açılan davanın duruşmaları, 10 Aralık 1971'de Diyarbakır 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlamıştır. Bu davada TİP'in eski genel sekreteri olan Dr. Tarık Ziya Ekinci de yer almıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1971: 1; Gevgilili, 1987: 536). Bu yargılamalar neticesinde DDKO'lu yöneticilerden bir kısmı çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Çavdar, 1996: 190).

MBK eski üyesi ve 14'lerden İrfan Solmazer'in aralarında bulunduğu ve 41'i hakkında idam talebinin olduğu 83 kişi ise, 11 Ağustos 1971'den itibaren yargılanmaya başlamıştır. Bu davada yargılanan kişiler arasında üniversite hocaları, subaylar, dernek başkanları yer almıştır. Senatör Ekrem Acuner'in de bu gruplarla bağlantılı olduğuna dair bilgiler ortaya atılmış ve dokunulmazlığı kaldırılmak istenmiştir. Diğer taraftan Saidi Nursi'nin Gözler isimli kitabını topluca okudukları iddiasıyla dokuz kişi aleyhinde 23 Haziran 1971'de açılan dava, 14 Ağustos 1971'de üç kişinin beraati ve diğerlerinin hapis cezasıyla neticelenmiştir. Kitabında komünizm propagandası yaptığı gerekçesinde Prof. Mümtaz Soysal da 3 Aralık 1971'de 6 yıl 8 ay hapse ve 2 yıl 2 ay da sürgüne mahkum edilmiştir (Gevgilili, 1987: 535- 536). Bütün bunlar, 12 Mart sonrasında mevcut rejimi tehdit edeceği düşünülen konularda sıkıyönetim mahkemelerinin müdahalede bulduklarını ve yargılamaların yapıldığını göstermektedir.

8. Sıkıyönetimin Uzatılması

12 Mart sonrasında 26 Nisan 1971'de 11 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetimin, Başbakanlık Tezkeresi ile 26 Eylül 1971'den itibaren iki ay daha uzatılması teklif edilmiştir (TBMMTD, 23 Eylül 1971: 405). İki ret oyuna karşılık sıkıyönetimin devamı kabul edilmiştir (TBMMTD, 23 Eylül 1971: 451). AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 8 Ekim 1971'de AP Müşterek Grubunda bir konuşma yapmıştır. 12 Mart'tan sonra partiler üstü hükümet kurulmasına destek olduklarını belirten Demirel, hükümetin sıkıyönetimin ilanı ve uzatılmasına dair taleplerini desteklediklerini belirtmiştir (Adalet Partisi, 1972: 59). Bu durum, muhtıra ile iktidardan uzaklaştırılan AP'nin 11 ilde ilan edilen sıkıyönetimin uzatılmasını desteklediğini göstermektedir. Aynı ay içerisinde AP Genel Başkanı Demirel'in Başbakan Nihat Erim hakkında yapmış olduğu açıklamalarla ilgili olarak Ankara Savcılığı, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu çerçevesinde inceleme başlatmıştır. Herhangi bir suç unsurunun bulunması durumunda dokunulmazlığının kaldırılmasının talep edileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1971: 1). Bu da sıkıyönetim döneminin koşullarını göstermesi bakımından önemli bir örnek niteliğindedir.

Sıkıyönetimin 26 Kasım 1971'den itibaren iki ay süre ile yeniden uzatılmasına dair Bakanlar Kurulu kararı, 25 Kasım 1971'de TBMM'ye getirilmiştir. İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, sıkıyönetimin ilanından bugüne 968 anarşistten 785'inin yakalandığını, bütün çabalara rağmen 183 anarşistin ele geçirilemediğini belirtmiştir. Ömeroğlu, bu durumun anarşistlerin teşkilatlarının henüz dağılmadığını ve hücre faaliyetlerinin de devam ettiğinin bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır (TBMMTD, 25 Kasım 1971: 85). İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, sıkıyönetimin ilanından 25 Kasım 1971'e kadar yapılan aramalarda 985 tüfek, 35 makinalı tabanca, 1245 tabanca, 1321 dinamit lokumu, 137 molotofkokteyli, 524.308 mermi, 56 telsiz, 5 elektronik cihaz ve 19 adet çeşitli savaş malzemesi ele geçirildiğini belirtmiştir (TBMMTD, 25 Kasım 1971: 86). Bu malzemelerden hareketle, ülkenin kaosa sürüklenmek istediği söylenebilir. Sonuç olarak İçişleri Bakanı Ömeroğlu, sıkıyönetimin ilanına sebep olan hususların henüz bertaraf edilemediğini, demokratik ve laik cumhuriyetin tehlikelerden tamamen uzaklaştırılmadığını belirtmiştir (TBMMTD, 25 Kasım 1971: 87). Nihayet Meclis, sıkıyönetimin 26 Kasım 1971'den itibaren iki ay daha uzatılmasını, 3 ret oyuna karşılık kabul etmiştir (TBMMTD, 25 Kasım 1971: 132).

11 ilde 26 Nisan 1971'de ilan edilmiş olan sıkıyönetim, 26 Ocak 1973 tarihine kadar devam etmiştir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1972: 1; Resmi Gazete, 26 Mart 1972: 1; Resmi Gazete, 26 Mayıs 1972: 1; Resmi Gazete, 21 Temmuz 1972: 1; Resmi Gazete, 26 Eylül 1972: 1; Resmi Gazete, 25 Kasım 1972: 1). 26 Ocak 1973'ten itibaren ise Sakarya ve Zonguldak illeri hariç olmak üzere İstanbul, Kocaeli, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde sıkıyönetim iki ay daha uzatılmıştır (Resmi Gazete, 26 Ocak 1973: 1). 26 Mart 1973'ten itibaren ise İzmir ve Eskişehir illeri hariç olmak üzere İstanbul, Kocaeli,

Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde sıkıyönetim, iki ay süre ile uzatılmıştır (Resmi Gazete, 24 Mart 1973: 1). 26 Mayıs 1973'ten itibaren de Kocaeli, Adana ve Hatay illeri hariç olmak üzere İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Siirt illerinde sıkıyönetim iki ay süre ile uzatılmıştır (Resmi Gazete, 25 Mayıs 1973: 1). 26 Temmuz 1973 tarihinden itibaren ise Siirt ili hariç olmak üzere İstanbul ve Ankara illerinde iki ay daha, Diyarbakır ilinde ise bir ay daha sıkıyönetim uzatılmıştır (Resmi Gazete, 25 Temmuz 1973: 1). Nihayet, 26 Eylül 1973 tarihinde İstanbul ve Ankara'da sona erecek olan sıkıyönetimin uzatılmasına lüzum olmadığına dair Milli Güvenlik Kurulu'nun 12 Eylül 1973 tarihli ve 191 sayılı tavsiye kararı üzerine Bakanlar Kurulu 15 Eylül 1973 tarihinde bir karar almıştır (Resmi Gazete, 22 Eylül 1973: 1). Böylece 26 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetim, 26 Eylül 1973 tarihinde en son İstanbul ve Ankara'da kaldırılarak sona ermiştir. 12 Mart 1971 sonrasında 2 yıl 5 ay devam etmiş olan sıkıyönetim, aynı zamanda yeni çıkarılmış olan Sıkıyönetim Kanunu'nun uygulama yılları olmuştur.

Sonuç

Örfi idare veya sıkıyönetim olarak adlandırılan yönetim sürecinin teşkilatlı bir yapıya sahip devletlerde uygulandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde zaman zaman örfi idare ve sıkıyönetim metotlarının uygulandığı görülmektedir. Başlangıçta örfi idare olarak adlandırılan ve sonrasında sıkıyönetim kavramıyla tanımlanan sürecin devlet içerisinde yetki ve otoritenin kullanımı açısından idari, toplumun yaşam tarzını ve ilişkilerini etkileyen özellikleri bakımından da sosyal bir etkisi bulunmaktadır. Sıkıyönetim dönemlerinde askeri makamlara tanınan yetkiler, mevcut iktidarın yetkilerini doğrudan etkilemiştir. Vatandaşların çeşitli konularda özgürlüklerinin kısıtlanması da sıkıyönetim dönemlerinin en belirgin özelliklerindedir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu sonrasında 1940 yılında çıkarılmış olan Örfi İdare Kanunu, 1971 yılına kadar yürürlükte kalmış ve bu dönemde ilan edilmiş olan örfi idareler mevcut kanuna göre işletilmiştir. 1961 Anayasası'nda örfi idare yerine sıkıyönetim kavramı kullanılmış, 1971 yılında çıkarılan Sıkıyönetim Kanunu ile sıkıyönetim ifadesi yerleşmiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra 26 Nisan 1971'de 11 ilde bir ay süre ile sıkıyönetimin ilan edildiğini görmekteyiz. 11 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetim, süre bitimlerinde tekrar uzatılmış ve bu durum en son İstanbul ve Ankara'da olmak üzere 26 Eylül 1973'e kadar devam etmiştir. 2 yıl 5 ay devam etmiş olan sıkıyönetim dönemi, 12 Mart 1971 sonrasında aydınlatılması bakımından önemli materyaller içermektedir.

Türkiye'yi 12 Mart Muhtırasına götüren olaylar silsilesi, 12 Mart 1971'den sonra da hız kesmeden devam etmiştir. Bu durum, olayların yoğun olarak yaşandığı 11 ilde sıkıyönetimin ilanı ile sonuçlanmıştır. Adam kaçırma olayları, banka soygunları, silahlı ve bombalı eylemler hem 12 Mart'a giden süreci doğrudan tetiklemiş hem de sonrasındaki gelişmeleri etkilemiştir. Anarşiye yönelik eylemlerin yoğunlaşması, sıkıyönetim metotlarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Başlangıçta masum öğrenci talepleri ile başlayan ve kısa bir süre sonra silahların ve bombaların patlatılması ile neticelenen olaylar zinciri, devleti sıkı tedbirlere yöneltmiştir. Özellikle aşırı ve devrimci öğrenci kulüpleri ile federasyonları, toplumsal olayları körüklemiştir. Bu örgütleri yine aşırı sendikal ve siyasal faaliyetler takip etmiştir. Bütün bunlar, toplumsal ayrışmayı körüklemiş ve ülkeyi 26 Nisan 1971'den sonra 2 yıl 5 ay devam edecek olan sıkıyönetim sürecine taşımıştır.

26 Nisan 1971'de 11 ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetim, sıkıyönetim komutanlıklarının ve sıkıyönetim mahkemelerinin aktif olarak çalıştıkları bir süreci başlatmıştır. Ülkeyi 12 Mart Muhtırasına getiren toplumsal olayların failleri, sıkıyönetim sürecinde takibe tabi tutulmuş, tutuklananların yargılanma süreci başlatılmıştır. Olaylara karıştıkları tespit edilen kuruluşlar kapatılmış, mevcut siyasal rejim için tehdit oluşturan yayınlar yasaklanmış ve toplatılmıştır. Bu süreçte Sıkıyönetim Kanunu da çıkarılarak, askeri makamlara tanınan yetkiler bir önceki kanuna göre biraz daha genişletilmiştir. Bu durum, sıkıyönetim dönemlerinde sivillerin yetki alanını daraltırken, askerlerin yetki alanını genişletmiştir.

Örfi idare veya sıkıyönetim, rejime yönelik herhangi bir tehdit durumunda uygulanmış olmakla birlikte, bireysel özgürlüklerin daraltılması ve demokrasinin gelişimi açısından eleştirilmiştir. Devletin bekası için zaman zaman uygulanması zorunlu olan sıkıyönetimin uzun tutulmaması, özgürlükler ve demokratik kültürün yerleşmesi açısından son derece önemlidir. Mevcut siyasal ve toplumsal düzeni bozan ayrılıkçı ve anarşik eylemlerin kontrol altında tutulması ve kanunlara aykırı faaliyetlerin hukuk devletinin gerektirdiği usullere göre karşılık bulması bir zorunluluktur. Aksi takdirde, devletin bağımsızlığı ve milletin egemenliği onulmaz bir yara alabilir. Bununla birlikte, sıkıyönetim süreçlerinde kanuni sınırların aşılmasına özen gösterilmeli, olası suiistimallerin önüne geçilmelidir. 26 Nisan 1971 ve 26 Eylül 1973 tarihleri arasında 2 yıl 5 ay devam etmiş olan sıkıyönetim sürecinde, çeşitli yargılamalar ve yasaklamalar cereyan etmiştir. Bu dönemdeki kimi uygulamalarda yanlışlıklar da yapılmıştır. Bu durum, sıkıyönetim süreçlerinin dikkatli bir şekilde sevk ve idare edilmesini zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak, ülkeyi 12 Mart

1971 sürecine taşıyan toplumsal olayların bir sonucu olarak ilan edilmiş olan ve 1971-1973 yıllarında uygulanmış olan sıkıyönetim, olumlu ve olumsuz uygulamalarıyla tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

A. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

- Cumhurbaşkanlığı Cevedet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 32.
Cumhurbaşkanlığı Cevedet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 33.
Cumhurbaşkanlığı Cevedet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 37.
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961, s. 4.

B. Resmi Yayınlar

B1. Resmi Gazeteler

- Resmi Gazete, 25 Mayıs 1940, Sayı: 4518.
Resmi Gazete, 4 Kanunuevvel 1940, Sayı: 4677.
Resmi Gazete, 11 Mayıs 1942, Sayı: 5103.
Resmi Gazete, 29 Haziran 1944, Sayı: 5743.
Resmi Gazete, 2 Haziran 1947, Sayı: 6621.
Resmi Gazete, 12 Eylül 1955, Sayı: 9101.
Resmi Gazete, 19 Aralık 1955, Sayı: 9184.
Resmi Gazete, 2 Mart 1956, Sayı: 9248.
Resmi Gazete, 29 Nisan 1960, Sayı: 10492.
Resmi Gazete, 4 Ekim 1960, Sayı: 10620.
Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.
Resmi Gazete, 19 Ağustos 1961, Sayı: 10885.
Resmi Gazete, 20 Haziran 1970, Sayı: 13524.
Resmi Gazete, 29 Nisan 1971, Sayı: 13822.
Resmi Gazete, 15 Mayıs 1971, Sayı: 18837.
Resmi Gazete, 26 Ocak 1972, Sayı: 14084.
Resmi Gazete, 26 Mart 1972, Sayı: 14140.
Resmi Gazete, 26 Mayıs 1972, Sayı: 14196.
Resmi Gazete, 21 Temmuz 1972, Sayı: 14252.
Resmi Gazete, 26 Eylül 1972, Sayı: 14318.
Resmi Gazete, 25 Kasım 1972, Sayı: 14372.
Resmi Gazete, 26 Ocak 1973, Sayı: 14429.
Resmi Gazete, 24 Mart 1973, Sayı: 14486.
Resmi Gazete, 25 Mayıs 1973, Sayı: 14545.
Resmi Gazete, 25 Temmuz 1973, Sayı: 14605.
Resmi Gazete, 22 Eylül 1973, Sayı: 14663.

B2. TBMM Zabıt Cerideleri ve Tutanak Dergileri

- TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1940, Devre: VI, Cilt: 14
TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Aralık 1940, Devre: VI, Cilt: 15
TBMM Tutanak Dergisi, 28 Mayıs 1947, Devre: VIII, Cilt: 5
TBMMTD, 28 Nisan 1971, Üçüncü Dönem, Yedinci Birleşim, Cilt: 10
TBMMTD, 25 Mayıs 1971, Üçüncü Dönem, Sekizinci Birleşim, Cilt: 10
TBMMTD, 23 Temmuz 1971, Üçüncü Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 10
TBMMTD, 23 Eylül 1971, Üçüncü Dönem, On ikinci Birleşim, Cilt: 10
TBMMTD, 25 Kasım 1971, Üçüncü Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 11

B3. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri

- CSTD, 18 Mayıs 1971, Birinci Dönem, Altmış dokuzuncu Birleşim, Cilt: 65
CSTD, 3 Haziran 1971, Birinci Dönem, Yetmiş ikinci Birleşim, Cilt: 65
CSTD, 10 Haziran 1971, Birinci Dönem, Yetmiş dördüncü Birleşim, Cilt: 65
CSTD, 3 Ağustos 1971, Birinci Dönem, Doksan altıncu Birleşim, Cilt: 66

B4. Millet Meclisi Tutanak Dergileri

- MMTD, 19 Ağustos 1971, Üçüncü Dönem, 151. Birleşim, Cilt: 17
MMTD, 1 Aralık 1971, Üçüncü Dönem, 9. Birleşim, Cilt: 19
MMTD, 3 Aralık 1971, Üçüncü Dönem, 10. Birleşim, Cilt: 19

C. Tetkik Eserler (Kitaplar- Hatıralar- Makaleler)

- ADALET PARTİSİ (1972). *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 2, AP Genel Merkez Yayınları No: 48, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
AHMAD, Feroz (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.
ÇAVDAR, Tevfik (1996). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
DEMİREL, Süleyman (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Ankara: Doğu Matbaası.
DEMOKRATİK PARTİ (1971). *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Ankara: Demokratik Parti Yayınları.
ELVERDİ, Ali (1976). *Bu Vatanı Kastedenler*, İstanbul: Yeni Asya Yayınevi.
GEVGİLİLİ, Ali (1987). *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
KILINÇ, Erol (2012). *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, 2. Basım, İstanbul: Ötügen Yayınevi.
KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2006). *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
KOÇAŞ, Sadi (1978). *12 Mart Anıları*, İstanbul: Tomurcuk Matbaası.
KÖKDEN, Uğur (2009). *12 Mart Günleri (1971- 1974)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- MALİYE BAKANLIĞI BÜTÇE VE MALİ KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1993). *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924- 1993)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- NADİ, Nadir (28 Nisan 1971). "Yerimiz Neresi?", *Cumhuriyet Gazetesi*.
- ÖZTÜRK, Osman Metin (2006). *Ordu ve Politika*, 2. Baskı, Ankara: Fark Yayınları.
- SONER, Şükran (2008). *Bizim 68'li*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- SÖNMEZSOY, Refik (1978). *Darbe (12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketleri)*, İstanbul: Umur Yayınları.
- TANÖR, Bülent (1986). *İki Anayasa (1961- 1982)*, İstanbul: Beta Dağıtım Yayını.
- TOKER, Metin (1971). *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Ankara: Akis Yayınları.
- UCA, Alaattin (2009). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde ilan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, s. 375- 390.
- ÜSKÜL, Zafer (1989). *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, İstanbul: Afa Yayınları.
- ÜSKÜL, Zafer (2006). *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- YAZICI, Serap (1997). *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- YETKİN, Çetin (2010). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- YURTSEVER, Haluk (1992). *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul: Etki Yayınevi.

D. Gazeteler

D1. Yerli Gazeteler

- Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ekim 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Aralık 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1971.
Hürriyet Gazetesi, 17 Mart 1971.
Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1971.
Hürriyet Gazetesi, 24 Mart 1971.
Hürriyet Gazetesi, 26 Mart 1971.
Hürriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971.
Hürriyet Gazetesi, 28 Nisan 1971.
Hürriyet Gazetesi, 29 Nisan 1971.
Hürriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1971.
Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1971.
Hürriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1971.
Hürriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1971.
Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1971.
Hürriyet Gazetesi, 27 Ekim 1971.
Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1971.
Tercüman Gazetesi, 27 Ekim 1971.
Tercüman Gazetesi, 28 Ekim 1971.
Tercüman Gazetesi, 9 Aralık 1971.
Zafer Gazetesi, 13 Mart 1971.
Zafer Gazetesi, 14 Mart 1971.

D2. Yabancı Gazeteler

- New York Times, Jul 6, 1971; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 5. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/119289887?accountid=9645>
- New York Times, Sep 1, 1971; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 37. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/119298414?accountid=9645>
- The Times, May 5, 1971, p. 7;
<http://0find.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTDA&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS118060197&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>